

BOEKBEPREKING

Boekbespreking van: Anton C. van Vollenhoven, "Die militêre fortifikasies van Pretoria, 1880-1902", uitgegee deur Heinekor, Pretoria, 1995, 147 pp, geïll., prys R60,00.

deur C. de Jong

Die skrywer deel die fortifikasies of versterkings in en by Pretoria in soos volg:

periode I, die Eerste Anglo-Boere-oorlog 1880/81

periode II, die jare 1896-99 tussen die Jameson-inval en die Tweede Anglo-Boere-oorlog 1899-1902

periode III, die Britse besetting van Pretoria 1900-1902

Van Vollenhoven noem drie soorte bronne:

- (A) oorspronklike bouplanne en tegniese tekeninge; hulle ontbreek vir periodes I en II en is miskien beskikbaar vir periode III in die Public Record Office te Londen wat nog nagegaan moet word;
- (B) al dan nie gepubliseerde beskrywings; hulle is merendeels verwysings in geskrifte en oppervlakkig, maar tog 'n waardevolle bron van inligting, amper die enigste in periodes I en II;
- (C) histories-argeologiese opgrawings; hulle is slegs in Fort Daspoortrand of Westfort verrig deur Van Vollenhoven in 1989.

Periode I - Die Britse garnisoen van Pretoria het die volgende versterkings aangelê tydens die beleg deur die Boere in 1880/81: die reeds bestaande leërkamp, Fort Royal, ook Fort Campbell genoem, Fort Commeline en Fort Tullechewan, die tronklaer en Convent Redoubt. Slegs van Commeline bestaan 'n oorspronklike plan in Public Record Office. Slegs van Commeline en miskien van Tullechewan is iets oor. Op die plek van Fort Royal aan Paul Krugerstraat is 100 jaar later, in 1980, 'n gedenkplaat aangebring. Al die versterkings was van beskeie afmetings en eenvoudig.

Die meeste dokumentasie is in publikasies van Lady Bellairs, J.H. Grobler en J. Nixon.

Periode II - Dit het die opvallendste versterkings opgelewer, die Boerefote Klapperkop, Schanskop, Wonderboom en Daspoortrand of Westfort. Hulle is gebou as reaksie op die Jameson-inval om die hoofstad Pretoria te verdedig. Drie

is tot Nasionale Gedenkwaardigheid verklaar, Daspoortrand nie. Laasgenoemde is volgens 'n Franse ontwerp gebou, die ander kleiner forte volgens 'n Duitse ontwerp. Daar is talle verwysings na die Boereforte, maar volgens Van Vollenhoven slegs een wetenskaplike beskrywing, naamlik van Klapperkop, van J. Ploeger en H.J. Botha, "The fortification of Pretoria, Fort Klapperkop, yesterday and today", Government Printer, Pretoria, 1988, 95 pp. Die forte Klapperkop en Schanskop is gerestoureer en het as militêre museum gedien, die ander twee nie.

Een van die grootste gevare vir bouwerke is die ondeskundige restourateur. Dit val my toe ek in Van Vollenhoven se boek lees dat die ondeskundige skoonmaak van Fort Wonderboom in 1986 onherstelbare skade aangerig het.

Buitelandse en Transvaalse offisiere wat in Europa opgelei is en wat president Kruger aan hul kant gekry het, het die fortebou voorgestel. Hulle het gedeel in die militêre tradisie wat versterkings as noodsaaklike verdediging beskou (wat ek die fortekompleks noem), 'n tradisie wat tot die Tweede Wêreldoorlog stand gehou het. Van die agt ontwerpte forte is vier gebou. As redes vir die beperking tot vier noem die skrywer:

- (a) uitputting van beskikbare geld by die Transvaalse regering
- (b) vertoog van kommandant-generaal Piet Joubert dat hy nie by magte is om ook die nog te boue forte van opgeleide manskappe en geskut te voorsien nie; ek voeg by:
- (c) Joubert se onwil jeens die fortebou. Hy het besef dat die berede, mobiele oorlogvoering die beste by die burgers se mentaliteit pas en dat hulle onwillig sou wees om hulle in versterkings te laat opsluit en beleër. Dit het geblyk in die Tweede Anglo-Boere-oorlog: die Boereforte se geskut en manskappe is kort na die begin van die oorlog na die fronte by die landsgrense oorgebring en by die nadering van die Britse leër is die forte sonder 'n skoot oorgegee.

By die besetting van Pretoria het die Britte dadelik die Boereforte weer beman en bewapen as onmisbaar vir die verdediging van die stad. Enkele jare na die oorlog is die forte ontruim en hulle het tot ruïnes verval. 'N Ou interessante vraag is in hoever die verval spontaan was of wel deur die owerheid veroorsaak is. Van Vollenhoven skryf daaroor op p.72: "Dit wil voorkom asof die dakke van die forte met plofstof vernietig is. Die tydstip is nie bekend nie." Daar word gegis dat die forte heimlik opgeblaas is tydens die partypolitieke woeling in 1914 of 1933 of 1939-45. Van Vollenhoven het geen bevestiging gevind van die

bewering dat generaal J.C. Smuts die forte laat opblaas het nie.

Ek voeg by dat die SA Weermag Klapperkop en Schanskop weens besuiniging ontruim het, dat die Stadsraad van Pretoria hulle oorgeneem het om as historiese monument te bewaar en weer as museum in te rig, en dat planne tot bewaring van Wonderboom, eiendom van die Stadsraad, en van Daspoortrand, niemand se eiendom, al jarelank bestaan.

Die skrywer vind die grootste fort, Daspoortrand, die interessantste en het daar in 1989 uitgrawings verrig van die westelike ammunisietonnel, die proviandkamer en die ingangspoort. Hoofstuk 5 bevat sy gedetailleerde verslag en 'n lys van artefakte wat hy daar gevind het.¹⁾

Periode III - Die Britse weermag het die vier Boerefote beman en bewapen en in en om Pretoria 61 groot en klein blokhuse gebou om die stad teen Boerekommando's te verdedig. Slegs twee blokhuse is bewaar, Johnston Redoubt op Meintjeskop en Vesting op Voortrekkerhoogte, beide nie toevallig op owerheidsterrein nie. Die orige is almal gesloop.

Daar is veel minder oor periode III as oor I en II gepubliseer. Daar is twee wetenskaplike publikasies. Van Vollenhoven noem dié van D.C. Panagos en L. Faber, "Aerial location of fortifications of the Anglo-Boere War" in "Military History Journal", 1988; ek voeg by: Richard Tomlinson, "British blockhouses in the Pretoria area, 1900-1902", in "Pretoriana", Maart 1994, nr. 104. Soos vermeld is, bevat argiewe in Londen moontlik meer inligting.

Van Vollenhoven het sy verhandeling waarmee hy in 1992 die doktorsgraad in die Universiteit van Pretoria verwerf het, in die vorm van die hier bespreekte boek uitgegee. Hy noem dit beskeie 'n gidsstudie vir voortgesette ondersoek na die versterkings in en by Pretoria. Dit is 'n besonder deeglike en baie sistematies ingedeelde werk en verdien groot waardering. Ek het twee aanmerkings. Die boek ontbeert landkaarte waarop die versterkings duidelik aangegee is, en 'n samevatting in Engels, amptelike landstaal en wêreldtaal.

Verwysing

- 1) Die skrywer het voorafgaande aan sy verhandeling oor sy werk in Daspoortrand gepubliseer, naamlik die artikel A.C. van Vollenhoven, "Fort Daspoortrand as deel van die fortifikasieplan van Pretoria", in "Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis", jaargang 4, nr. 1, 1990.

GEÏNTERNEERD IN PORTUGAL

Boekbespreking van: O.J.O. Ferreira, "Viva os Boers! Boeregeïnterneerdes in Portugal tydens die Anglo-Boere-oorlog 1899-1902", eie uitgawe, Pretoria 1994, 294 pp, geïll., bibliografie, indeks, prys R60

DIS AL

Dis die blond,
dis die blou,
dis die veld,
dis die lug;
en 'n voël draai bowe in eensame vlug -
dis al.

Dis 'n balling gekom
oor die oseaan
dis 'n graf in die gras,
dis 'n vallende traan -
dis al.

Jan F.E. Celliers, 1865-1940

Die lotgevalle van die in Portugal geïnterneerde Boere en buitelandse vrywilligers tydens die Tweede Anglo-Boere-oorlog (1899-1902) was in die algemeen gunstiger as dié van die Boerekrygsgevangenes en van bewoners van konsentrasiekampe in Suid-Afrika. Die geïnterneerdes het daarom minder aandag van historici getrek, hoewel daar enkele publikasies oor hulle verskyn het. Daarom is die boek van Dr. O.J.O. Ferreira, professor in die Universiteit van Pretoria, baie welkom, te meer omdat die jaar van herdenking van die oorlog in 1999 nader. Hy het alle verblyfplekke van geïnterneerdes in Portugal besoek en deeglike argiefwerk en navorsing in Suid-Afrika en Portugal verrig.

Portugal is 'n lieflike land met gevarieerde natuurskoon en 'n lang, boeiende geskiedenis en is vol monumente. Die geïnterneerdes is gekwel deur sorg oor hul familie, vriende en lewensbestaan na hul repatriëring, maar sommige was tog in staat om te geniet van die aantreklikhede in die land van hul ballingskap.

Die outeur beskryf die uitwyking van Boerestryders en niestryders en buitelandse oorlogsvrywilligers oor die landsgrens van Transvaal na die Portugese

gebied Mosambiek, aanvanklik onder bevel van veggeneraal François Jacobus Pienaar, toe die Britse leër na die grens opruk in September 1900, hul verblyf in Lourenço Marques en hul vervoer in drie Portugese skepe na Portugal. Die Portugese regering het die vlugtelinge na Portugal oorgebring omdat Lourenço Marques 'n klein stad en oorvol met te min geriewe was, siekte, o.m. malaria uitgebreek het en die Britse regering beswaar had teen die aanwesigheid van 'n groot aantal strydvaardige mans digby die besette Transvaal.

Volgens prof. Ferreira was die Portugese regering in 'n lastige dilemma. Enersyds moes hy Groot-Brittanje geheel ter wille wees, omdat dié land sedert die Middeleeue bondgenoot van Portugal was en in die 19de eeu as magtigste moondheid beskermer van Portugal en sy oorsese gebied was. Portugal mog daarom die Boererepublieke nie steun nie en geen strydere en krygsbehoefes na Transvaal deurlaat nie. Andersyds moes die regering rekening hou met die openbare mening in Portugal wat steeds meer teen die koningshuis gekant was en anti-Brits was. Prof. Ferreira kon as verklaring daarvan gewys het op die inperking van die Portugese invloedssfeer in Afrika deur die uitbreiding van Britse gebied deur Rhodes en andere in 1880-1900. Die stemming onder die Portugese volk was daarom uitgesproke pro-Boer. Die geïnterneerdes is orals in Portugal verwelkom met die gejuig "Viva os Boers!" (lewe die Boere!). Die Portugese owerheid in Lourenço Marques het deurvoer van wapens en ammunisie na Transvaal belet, maar dié van ander goedere en oorlogsvrywilligers oogluikend toegelaat.

Ek merk op dat die houding van die Portugese owerheid veel minder vriendelik jeens die Boere in Angola na die Eerste Wêreldoorlog was omdat hulle toe van mening was dat Angola die Boere nie meer nodig het nie en omdat hulle as onassimileerbaar en politiek onbetroubaar beskou is. Hulle is in Angola gewantrou as Protestante en as afstammeling van die gehate Nederlanders wat in die 17de eeu die Portugese uit talle kolonies verdryf het en tydelik Angola en Brasilië beset het. Daarom het die meeste Boere in 1928 uit Angola na Suidwes-Afrika geëmigreer: die omgekeerde Dorslandtrek na Angola in 1880-1900.¹⁾

Prof Ferreira beskryf uitvoerig die verblyfplekke en lewensomstandighede van die geïnterneerdes in Portugal en hul repatriëring nadat hulle die eed van trou aan die Britse koning afgelê het. Buitelanders mog nie na Suid-Afrika teruggaan nie.

In die beskrywing van verblyfplekke gee die outeur welkome besonderhede oor die gesteldheid en geskiedenis van die dorpe en geboue - voormalige kloosters en forte - waar die geïnterneerdes ondergebring is. Die plekke was Tomar,

Alcobaça, Penich, Caldas da Rainha, Abrantes en Oeiras. In Tomar is generaal F.J. Pienaar, sy gesin en gevolg ondergebring. Weens sy dubbelsinnige houding jeens die Britse owerhede is hy deur die ander vlugteling reeds in Mosambiek uitgestoot, maar die Portugese het hom steeds as hoofoffisier met onderskeiding behandel. Na die oorlog was sy gedrag net so bevreemdend en eers na talle jare het hy na Suid-Afrika teruggekeer. - Alcobaça is bekend om die groot vroeëre koninklike abdy waar die Boere gehuisves is, en die kloosterkerk waar koning Pedro en sy geliefde Ines de Castro se praalgrafte is - Peniche is 'n groot fort aan die oseaan, waar die Boere gehuisves is²⁾ Die plek was nogal geïsoleerd en winderig en daarom die mins gewilde verblyfplek. - Caldas da Rainha beteken warmbronne van die koningin; sy was Leonora van Lancaster wat die badplaas aangelê het. Die Nederlander Cornelis Plokhooij van Pretoria het u it die dorp na Nederland ontsnap terwille van sy vryheid, nie omdat hy daar ongemak verduur het nie. Hy skryf: "Het leven in Caldas da Rainha was bepaald aangenaam."³⁾ - In Oeiras is 'n fort waar 33 vlugteling, onder wie buitelanders, aangehou is as ongewenste persone of wetsoortreders.

Onder die geïnterneerdes was nie-Suid-Afrikaners. Sommige is interessante persone. Plokhooij is hierbo reeds vermeld. Ek het gepubliseer oor die Nederlander Teunis Cornelis Keuzenkamp wat ruim 100 jaar oud geword het, en die Noor Axel Onsum.⁴⁾

Volgens die skrywer het die Portugese owerhede en publiek die geïnterneerdes in die algemeen baie tegemoetkomend en vriendelik behandel. Hy sluit af met 'n hoofstuk waarin die omstandighede van die geïnterneerdes met dié van die krygsgevangenes en bewoners van konsentrasiekampe vergelyk word. Daar was ooreenkomste, soos die gevoel van ballingskap en heimwee, die geheel vreemde omgewing, taalmoeilikhede en die bekommernis oor familie, vriende, die boereplaas en die toekoms na repatriëring. Die skrywer wei nie uit oor die verwoeste plase, herbouvraagstukke en omgekome families wat ook die terugkerendes uit Portugal aangetref het nie. Daar was ook groot verskille. Die skeepsvervoer weg uit Suid-Afrika was vir die geïnterneerdes heelwat aangenamer as die ellende op see vir krygsgevangenes. Eersgenoemdes is meestal tegemoetkomender en welwillender bejeën en was in veel gunstiger lewensomstandighede as die strydere en niestryders in Britse kampe en hulle het veel meer bewegingsvryheid geniet.

Die boek bevat 'n bylae met 'n naamlys van geïnterneerdes. Die totaal daarvan is 1019, van wie 809 volwassenes en 208 kinders onder 18 jaar en slegs 5 persone ouer as 60. Die opgawes van buitelanders loop baie uiteen en is

volgens die naamlys 127.

Die boek bevat 'n bibliografie van nie minder as 14 bladsye en 'n indeks. Dit is 'n baie verdienstelike werk en 'n goeie aanwinst vir die geskiedwerke oor die Anglo-Boere-oorlog.

Verwysings

- 1) Kyk C. De Jong, "Lewenskets van ds. Pieter van Drimmelen, 1873-1919 (2), Besoeke aan Angola en lewenseinde", in "Pretoriana" nr. 105, September 1994, p.48-50.
- 2) Prof. Ferreira skryf op p.136 dat die fort in Peniche in Vaubanstyl gebou is, maar dit is onmoontlik, omdat die fort in 1645 voltooi is en die Franse vestingboukundige Sébastian Vauban geleef het van 1633 tot 1707. Maar die vergissing om 17de-eeuse forte aan die skool van Vauban toe te skryf word dikwels begaan.
- 3) Dr. J. Ploeger het 'n artikel oor Cornelis Plokhooij, 1877-1964, gepubliseer in die "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordboek", deel 4, Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing (RGN), Pretoria 1981, Plokhooij het sy oorlogsherinneringe gepubliseer in sy boek "Met den Mauser", Gorinchem 1901. Hy het na die Eerste Wêreldoorlog teruggegaan na Suid-Afrika en was joernalis en 'n bekende Nederlander in Pretoria.
- 4) C. De Jong, "Twee broers Keuzenkamp uit Rotterdam als vrijwilliger in de Anglo-Boere-oorlog" in "Nieuws uit Zuid-Afrika", jaargang 15, nr. 7 en 8, Pretoria, december 1975 en januari 1976, p.14-15,

Axel Onsum in C. De Jong, "Skandinawiërs in die Tweede Anglo-Boere-oorlog 1899-1902", deel I, eie uitgawe, Amsterdam, 1983, p.38-39.

PRETORIANA NO./NR. 108

Inhoudsopgawe/Table of contents	Bls.
Bestuurslede/Committee members	2
Herdenking van die opening van die Oossterlyn en Suidoossterlyn	3
Robert C. de Jong, "The iron road to the sea: The Pretoria-Maputo railway 1895-1995"	3
Robert C. de Jong, "A festa dos 100 anos: Die fees van 100 jaar"	17
Robert C. de Jong, "NZASM: Memories of a hundred years"	24
Herdenking van die Jameson-inval, 1896-1996	30
C. de Jong, "Die Jameson-inval in Transvaal, 1895/96"	30
C. de Jong, "'n Nederlandse gedig as reaksie op die Jameson-inval: Barend ter Haar, 'Het Volk van Nederland aan zijne broeders in Transvaal'"	37
Rudyard Kipling se gedig "If"	45
Ander artikels	52
N.A. Coetzee, "Die eerste plase in Pretoria uitgemeet"	52
C. de Jong, "Lewenskets van Camillo Ricchiardi, kampioen van die Boere in 1899-1902"	55
C. de Jong, "Lewenskets van onderwyser J.J. Groeneweg, 1870-1945"	67
Willem Hessels, Gedig oor Meintjeskop	73
C. de Jong, "Walhalla in Beiere en Valhalla in Pretoria"	74
Boekbesprekings deur C. de Jong	79
"Pretoria Hebrew Congregation 100 years"	79
Bespreking van A.C. van Vollenhoven, "Die militêre fortifikasies van Pretoria 1880-1902", Heinekor, Pretoria, 1995, 147 pp.	81
Geïnterneerd in Portugal - Bespreking van: O.J.O. Ferreira, "Viva os Boers! Boeregeïnterneerdes in Portugal tydens die Anglo-Boere-oorlog 1899-1902", eie uitgawe, Pretoria, 1994, 294 pp.	84